

МИМИКАЛАРДЫН ИЗИЛДЕНИШ ТАРЫХЫ

Г.Ж.Элгузерова

Ж.Баласагын атындагы КУУнун факультеттер аралык мамлекеттик тил кафедрасынын ага окутуучусу, eltuzerovagulzina@mail.ru

Аннотация: Макалада вербалдык эмес семиотиканын актуалдуу маселелеринин бири, тилдик эмес каражаттардын бир компоненти мимиканын жалпы тил илиминде изилдениш тарыхы тууралуу сөз болот. Вербалдык эмес коммуникацияда мимика системалуу түрдө кинесика илиминин бир бөлүгү катары иликтенип, негизинен адам жүзүндөгү түрдүү өзгөрүүлөрдү изилдейт. Пикир алмашууда адамдын жүзүндөгү булчуңдардын кыймылынын, эмоциясынын түрдүү абалынын индикациясы өзгөчө мааниге ээ. Ошол себептүү, биз, бул илимдин өз алдынча бир эле психологиялык багытта эмес, лингвистикалык, когнитивдик аспектте да изилденишин зарыл деп эсептейбиз. Мында мимиканы интерпретациялоодо сүйлөшүүнүн кырдаал-жагдайына, шартка, пикир алмашуучунун улуттук, социалдык өзгөчөлүктөрүнө көңүл буруу зарыл. Ушул өңүттөн алсак, кыргыз тил илиминде мимикаларды, адам эмоциясын изилдөө жана талдоо иши али алдыда. Вербалдык эмес компоненттердин ичинен бул илим жааш илимдердин катарын толуктайт. Кыргыз элинин улуттук өзгөчөлүгүн, байыртан колдонулуп келе жаткан вербалдык эмес каражаттарынын бардык элементтерин лингвистикалык, когнитивдик жана прагматикалык аспекттен иликтеп, талдап, элибиздин этнолингвистикалык, тилдик маданият таануу, философиялык жана психологиялык жактан дүйнө таанымынын өзгөчөлүгүн терең өздөштүрүү максаты коюлган.

Урунттуу сөздөр: мимика; эмоция; экспрессивдүү белгилер; бет булчуңдардын кыймылы; маалыматтык мейкиндик; когнитивдүү; прагматика; иденттүүлүк.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ МИМИКИ

Г.Ж.Элгузерова

старший преподаватель межфакультетской кафедры государственного языка КНУ имени Ж.Баласагына, eltuzerovagulzina@mail.ru

Аннотация: В статье рассматривается история изучения мимики в общем языкознании, одна из наиболее актуальных проблем невербальной семиотики, составляющая неязыковых средств. В невербальном общении мимика систематически изучается как часть науки о кинесике, в основном для изучения различных изменений человеческого лица. Особое значение при обмене идеями имеет указание движения мускулов лица, различных состояний эмоций. Поэтому мы считаем, что эту науку следует изучать не только в психологической сфере, но и в лингвистическом и когнитивном аспектах. При этом при интерпретации мимики необходимо обращать внимание на ситуацию, условия разговора, национальные и социальные особенности коммуникатора. В связи с этим изучение и анализ мимики и человеческих эмоций в кыргызском языкознании еще впереди. По невербальным компонентам эта наука пополняет ряды молодых наук. Цель - изучить и проанализировать национальную идентичность кыргызского народа, все элементы всех невербальных средств с лингвистического, когнитивного и прагматического аспектов, овладеть этнолингвистическим, лингвистическим, культурным, философским и психологическим мировоззрением нашего народа.

Ключевые слова: выражения лица; эмоция; экспрессивные знаки; информационное

HISTORY OF THE STUDY OF FACIAL EXPRESSIONS

G.Zh.Eltuzerova

Senior lecturer of the Interfaculty Department of the State Language of the KNU named after Zh.Balasagyn, eltuzerovagulzina@mail.ru

Abstract: The article examines the history of the study of facial expressions in general linguistics, one of the most pressing problems of non-verbal semiotics, which is a component of non-linguistic means. In non-verbal communication, facial expressions are systematically studied as part of the science of kinesics, mainly for the study of various changes in the human face. Of particular importance in the exchange of ideas is the indication of the movement of the muscles of the face, various states of emotions. Therefore, we believe that this science should be studied not only in the psychological sphere, but also in the linguistic and cognitive aspects. At the same time, when interpreting facial expressions, it is necessary to pay attention to the situation, the conditions of the conversation, the national and social characteristics of the communicator. In this regard, the study and analysis of facial expressions and human emotions in Kyrgyz linguistics is still ahead. In terms of non-verbal components, this science replenishes the ranks of the young sciences. The goal is to study and analyze the national identity of the Kyrgyz people, all elements of all non-verbal means from linguistic, cognitive and pragmatic aspects, to master the ethnolinguistic, linguistic, cultural, philosophical and psychological worldview of our people.

Key words: facial expressions; emotion; expressive signs; information space; movement of the facial muscles; cognitive; pragmatics; identity.

Киришүү. Маалымат алмашуу учурунда адамдын денесинин кыймылдарынын ичинен анын жүзүндөгү булчуңдардын кыймылы, т.а. эмоциясынын түрдүү абалынын индикациясы өзгөчө мааниге ээ. Бул жалпы тил илиминде, вербалдык эмес семиотикада негизинен психологиялык аспектке системалуу изилдөөгө алынган компоненттердин бири, биз, бул илимдин лингвистикалык жана когнитивдик багытта изилденишин зарыл деп эсептейбиз. Анткени биз пикир алмашууда күн сайын миңдеген мимиканы пайдаланабыз жана баарлашкан адамдын бет булчуңдарындагы түрдүү өзгөрүлгөн абалын ажырата билебиз. Алардын айрымдары биздин чындыгында кандай сезимде экенибизди чагылдырса, кээ бирлери башка адамдарга керектүү таасир калтыруу үчүн атайын иштелип чыккан.

Теманын актуалдуулугу. Мимикаларыбыз миңдеген жылдар бою өнүгүп, эң татаал байланыш каражаттарынын бирине айланган. Мимиканын жардамы менен биз оюбуздагыны сөздөргө караганда алда канча көп, таасирдүү жана тезирээк айта алабыз.

Мимика (байыркы грек тилинен μιμέομαι - тууроо) – “адамдын кайсы бир сезимдеринин көрүнүшүн туюндуруу формаларынын бири, бет булчуңдарынын экспрессивдүү кыймылдары” же “адамдын ар кандай психикалык абалын чагылдырууну координациялаган булчуңдардын комплекстүү кыймылдары” (6, 217-б.).

Цюрихтик пастор И.Каспар Лафатер 1792-жылы адамдын мимикасынын, анын дене конфигурациясынын жана адамдын жүзүндөгү өзгөчөлүктөрүнүн түрлөрүнүн ортосундагы өз ара байланышты кеңири сүрөттөгөн дене кыймылдарын системалуу түрдө биринчи жолу изилдеген «Физиогномика боюнча эсселер» аттуу эмгегин жарыялаган.

Көрүнүктүү немец окумуштуусу, жазуучу Лафатердин негизги оппоненти Г.К.Лихтенберг 1765-1799-жылдары китеп жазган, анда Лафатердин физиогномиканы өтө жөнөкөйлөштүргөн методун: дүйнөнү түшүндүрүп берүүдө адамдын практикалык иш-

аракетинен сырткары, реалдуу дүйнөдөн бөлүп карап, аны аң-сезимге гана таянып чечмелөөгө умтулган мамилесин сынга алган.

Адамдын бетиндеги эмоциянын чагылдырылышына биринчилерден болуп кызыккан, анатом, нейрофизиолог, сүрөтчү жана хирург К.Белл болгон. 1844-жылы нерв системасынын функционалдык анализи жаатында илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү менен, ал бардык күчтүү сезимдер дем алуунун өзгөрүшүнүн таасири астында беттин, дененин дем алуусунун жана булчуңдарынын активдүүлүгүнүн өзгөрүшү менен коштолот деген жыйынтыкка келген.

Алгачкы жолу Э.Боринг жана Э.Титченер адамдын жүзүндөгү мимикага жараша эмоцияларды айырмалап билүү жөндөмүн аныктоонун методологиясын түзүүгө аракет жасашкан. Алар өздөрүнүн изилдөө иштеринде 1859-жылы немис анатомисти Т.Пидерит тарабынан түзүлгөн схемалык чиймелерди пайдаланышкан (Woodworth, Schlosberg, 1955) Окумуштуулар беттин айрым бөлүктөрүнүн бири-бирин алмаштыра турган сүрөттөрүн түзүшүп, аларды кайра бириктирүү аркылуу мимиканын 360 схемасын айырмалашып, аларды изилдөөчү субъекттер катары сунушташкан. Бирок ар кандай эмоцияларды таанып, ажыратуу тажрыйбасында туура жооптордун пайызы 26-57%дан жогору болгон эмес.

Чарльз Дарвин адамдын эмоциясы тубаса жана универсалдуу экендигин баса белгилеп, ошол себептен бардык адамдардын эмоциясы бирдей жана окшош деген тыянак чыгарган (“О выражении эмоций у человека и животных”, 1872). Анын теориясы боюнча адресант баарлашкан адамынын бет түзүлүшүнүн кыймылына карап, анын сезимдерин билүү кыйынчылыкты туудурбайт деп эсептеген.

Өткөн кылымдын 20-жылдарында изилдөөчү Дж.Фруа-Витманн Ч.Дарвиндин көз карашынын негизинде адам жүзүндөгү универсалдуу эмоцияларды изилдеп, эмоцияны 72 түргө ажыратып (сүрөткө тарткан), сүйлөшүүнүн абалына, жагдайына жараша эмоциянын бир канча түрү болот деген жыйынтыкка келген. Анын кандай эмоция болбосун, аларды ар бир адам эч бир кыйынчылыгы жок эле аныктай алат деген ою аргументтүү. Себеби адамдын жүзүндөгү эмоциясынан ооруп турганын же оорумуш болгонун, анын сүйлөшүүгө ынтызарлыгын, чын дилден каалоосун же көңүл бургусу келбегенин, каалабаганын, окуяга суктанганы чынбы же таң калуусу жасалмабы, жан дили менен кубанганын же көңүл улоо үчүн сүйүнүмүш болгон абалын, бети кызарып уялганын ачык эле билсе болот. Бирок, булардан айырмаланып, кээ бир учурларда адамдын жаман көрүүсүн, ачууланганын, кек сактаганын, капаланганын, көңүл калуусун, таарынуусун, жек көрүүсүн так айырмалоо мүмкүн эмес деген [Frois-Wittmann, 1930]. Анын изилдөөсүнө ылайык, адамдын түрдүү эмоциялык абалын туюп, түшүнүүдө анын жүзүндөгү, бет түзүлүшүндөгү түрдүү кыймылдар өзгөчө роль ойнойт.

Кийинчерээк, жарым кылымдан кийин америкалык психолог Пол Экман “Теория жана практика” деген макаласында Дарвиндин негизги көз караштарына токтолот да, “Эмоциянын эволюциясы” деген китебинде пикир алмашууда сүйлөшүүгө катышып жаткандардын жүзү көңүл борборунда турарына, алардын расасына, улутуна, тарбиясына карабай бардык адамдарда базалык эмоциялар окшош болоруна токтолуп, анын себептерин чечмелеп, түшүндүрүп берген. Экман баштаган топ адамдын жүзүндөгү эмоцияларга эксперимент жүргүзүшүп, аларды практикалык жактан талдап, төмөнкүдөй тыянакка келишкен. Адамдын жүзүндөгү эмоцияларды негизги сегиз топко бөлүшүп (ачуулануу, коркуу, кайгыруу,

жийиркенүү, таң калуу, бактылууулук, кубануу жана кызыгуу), аларды “эмоциялык категориялар” деп аташкан [7, 144-147-бб].

Ч.Дарвин жана Э.Кречмер 1920-жылы адамдын сезимдери, мүнөзү жана анын дене түзүлүшүнүн түрлөрүнүн ортосундагы байланыштарды, ошону менен катар адамдын жүзүнүн экспрессиялары менен вербалдык эмес бирдиктердин маанилеринин ортосундагы байланыштарды изилдешкен.

Дейл Лэтерс коомуникацияда адам бир эле учурда вербалдык жана вербалдык эмес каражаттарды колдонорун, адресат эң биринчи тилдик эмес каражаттарга көңүл бурарын, ойду туюндурууда сөзгө салыштырмалуу вербалдык эмес каражаттардын масштабдуулугун, эффективдүүлүгүн, маалымат жеткирүү спектринин кеңири экендигин баса белгилеген. Эмоцияга байланыштуу бир топ изилдөөлөрдөн кийин П.Экмандын пикири боюнча эмоциялык категориялар сегиз болсо, бир катар окумуштуулар менен бирге Дейл Лэтерс эмоциялык категорияны онго бөлүшкөн: бактылууулук, таң калуу, коркуу, ачуулануу, жаман көрүү, жек көрүү, кызыгуу, жийиркенүү, уялуу, чечкиндүүлүк [1, 43-б.].

1970-жылы Калифорния университетинде П.Экман өзүнүн кесиптештери менен биргеликте бет булчуңдарындагы кыймылдардын өзгөчөлүктөрүн изилдешип, “бет кыймылдарын коддоо системасы” (Facial Action Coding System - FACS) деген аталыштагы техниканы иштеп чыгышкан. Бул техниканын жардамы менен байкоого алынган беттеги кандай кыймыл болбосун, аны кыймылдын бир системасына киргизүүгө болот. Адамдын жүзүн негизги үч бөлүккө бөлүп (көз менен маңдайдын аралыгы, мурун менен ага тиешелүү бөлүк жана ооз менен ээктин аймагы), мына ушуларга карап эмоцияны фиксациялоого болорун айтышкан. Мына ошонун негизинде ал шакирттери менен биргеликте анатомиялык спецификалык өзгөчөлүгү аныкталган кыймыл-аракеттин 24 дискреттүү түрүн, 20 аралаш жана анатомиялык негизи түшүнүксүз болгон бирдиктерди (мисалы эринди тиштөө) аныкташкан [1, 43-б.].

Бихевиорист-окумуштуулар Клинеберг, Ла Барр жана Бердвистелл бир нече изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн натыйжасында Дарвиндин беттеги кыймылдын баары универсалдуу деген оюн калпыс пикир деп белгилешип, адамдын эмоциясы, мимикасы анын жашаган жерине, маданиятына, улуттук өзгөчөлүгүнө жана башка факторлорго жараша айырмаланарын, беттин бир эле кыймылы сүйлөшүүнүн жагдайына жараша бир канча эмоцияны чагылдыруу мүмкүнчүлүгүнө ээ экендигин ынанымдуу далилдеп беришкен. Мына ушул жерден эки көз карашты бөлүп кароого туура келет: биринчиси – Ч.Дарвиндин адамдын бетиндеги эмоциялар универсалдуу деген көз карашы, экинчиси Клинебергдин Ч.Дарвинге карама-каршы келген көз карашы. Кытай элинин көркөм чыгармаларындагы эмоциянын түрдүү чагылдырылышын изилдегенден кийин, Клинеберг төмөнкүдөй жыйынтыкка келген. Дүйнө элдеринде адам жүзүндөгү кыймылдардын дээрлик бардыгы окшош болгонуна карабастан, айрым элдерде, маселен, европалыктарда ачуулануу, таң калуу сыяктуу эмоциялар башкача көрүнүшкө, мазмунга ээ. Ошол себептен, ар бир элдин маданиятына ылайык, кайсы бир эмоцияны туюндурууда улуттук өзгөчөлүк, мимикалык жактан айырмаланган компоненттерди көрүүгө болот. Ошол эле учурда айрым бир эмоциялардын ар башка улуттун маданиятында окшош болуусу бул – дал келүүчүлүк же кокустук [9, 265-б.]. Ушул өңүттөн алып карасак, адамдын жүзүндөгү эмоцияны изилдөө иштериндеги маселелердин эң

негизгиси – ар бир маданиятка тиешелүү универсалдуулук, тагыраак айтканда иденттүүлүк өзгөчө мааниге ээ.

Окумуштуу Р.Л.Бирдвистелл өз изилдөөсүндө дененин түрдүү кыймылдарын, мимикаларды тилдик бирдиктер сыяктуу өзүнчө тил деп эсептеп, анын түзүлүшүнө, өзгөчөлүктөрүнө токтолуп, дүйнөдөгү тилдердин бардыгына бирдей түшүнүктүү, мүнөздүү сөздөр, тыбыштык комплекстер болбойт деген. Ал дүйнө жүзү боюнча баарлашууда адамдын денесиндеги түрдүү кыймылдардын, ишараттардын, ымдоо-жаңсоолордун бири дагы окшош маанини туюндуруп же бирдей реакцияны чагылдырбайт деген тыянакка келген [8, 53-бет].

Р.Л.Бирдвистеллдин мындай көз карашы Ч.Дарвиндин адам жүзүндөгү универсалдуу эмоциялар тууралуу айткан пикирине каршы келген. Бул карама-каршылыкты далилдөө үчүн П.Экман эмоциянын нейромаданияттык моделин сунуштаган. Бул нейромаданияттык моделге ылайык адамдын жүзүндөгү булчуңдар өзгөчө алты эмоцияда активдүү болору аныкталган.

В.А.Лабунская тарабынан «эмоционалдык түрдүү абалдын экспрессиялык белгилерин вербалдаштыруу же тилдик жактан фиксациялоо» ыкмасы иштелип чыккан. Бул ыкма психологдор тарабынан социалдык кабылдоо жаатында кеңири колдонулган вербалдык портрет ыкмасынын өзгөртүлгөн версиясын билдирет. Изилдөөнүн катышуучусунан берилген тапшырманы аткаруусу үчүн кайсы бир адамдын ар түрдүү мүнөздөмөлөрүн сүрөттөөдө ушул ыкманы колдонуусу талап кылынат. Субъекттен алты эмоционалдык абалдын экспрессивдүү белгилерин сүрөттөө тапшырмасы берилет, алар: кубануу, ачуулануу, жийиркенүү, коркуу, таң калуу жана азап тартуу. Ал кайсы бир адамдын эмоционалдык абалын таанып, ажырата билүүсүндө өзү багыттаган экспрессивдүү белгилерди атап көрсөтүшү зарыл [5, 5-34-бб].

Окумуштуулардын пикири боюнча, негизги эмоцияны туюндурган мимикалар аз, азырынча жүрүм-турумду иликтеген бардык изилдөөчүлөр кабыл ала турган эмоциялардын бирдей классификациясы жок. Кээ бир илимпоздор негизги эмоциялардын базасы бар экенин баса белгилешсе, айрымдары кайчы пикирлерин билдиришкен, бирок, көптөгөн психологдор "негизги" эмоциялардын жыйындысын аныктоо аракетин жасашкан: М.Арнольд, П.Экман, Н.Фрижда, Дж.Грей, К.Изард, У.Джеймс, В.Макдауэлл, О.Морер, К.Отли, П.Джонсон-Лэрд, Дж.Панксепп, Р.Плучик, С.Томкинс, Дж.Уотсон, Б.Вейнер. Алар бардык учурларда ар кандай сандагы эмоцияларды бөлүп көрсөтүп, аларды классификациялоо үчүн түрдүү критерийлерди сунушташкан.

Ал эми кыргыз тил илимине келе турган болсок, алгачкы жолу А.Ботобекова “Кыргыздардын сүйлөшүүсүндөгү вербалдык эмес байланыш каражаттар системасын” изилдеп, алардын лексика-семантикалык маанисин иликтеп, бул багытта “Ишаарат сырлары” деген эмгеги (2002) жарык көрүп, кандидаттык диссертациясын (2007) жактаган. Ошону менен катар С.Өмүралиеванын “Вербалдуу эмес каражаттардын тексттик белгилери” аттуу макаласы, Т.С.Маразыковдун “Унчукпоо тибиндеги тексттин табияты” (2004), С.Ж.Мусаевдин “Кеп маданиятынын маселелери” (1993), А.А.Мурзакматовдун “Вербалдык эмес компоненттердин кыргыздын этикетиндеги орду”, Г.У.Рыскулованын “Психологиялык абалдын туюлушу” деген макаласында (2012) вербалдык эмес каражаттар лингвистикалык, психологиялык аспекттен талдоого алынып, окумуштуу Ж.А.Артыкова

“Манас” эпосундагы бейвербалдык каражаттар” (2017) деген эмгегинде жогоруда сөз болгон окумуштуулардан айырмаланып, маселени лингвистикалык, когнитивдик аспекттин алкагында талдап, вербалдык эмес каражаттардын негизги беш чоң тобун иликтеп, алардын көркөм чыгармада номинацияланышын, текстте сөз түркүмдөрү аркылуу берилишин кеңири чечмелеген. Бирок, Ж.Артыкова мимикалык кыймылдарды, адамдын эмоциясын кинесиканын бир элементи катары изилдеген.

Тил илиминде, психологияда адамдын мимикасы вербалдык эмес белгилердин семиотикасынан алганда абдан баалуу маалымат булагы болуп саналат. Ага ылайык, адам кандай эмоцияларды (кыжырдануу, ачуулануу, кусалануу, коркуу, сүрдөө, кайгыруу, толкундануу, капалануу, жактырбоо, жийиркенүү, айбыгуу, сүйүнүү, кубануу, тартынуу, канааттануу, туттугуу, таң калуу, теңсинбөө, жек көрүү, менменсинүү) башынан өткөрөрүн, колдонорун, ошондой эле алардын көрүнүшүнүн күчүн жана прагматикасын аныктай алабыз.

Адамдын бетиндеги булчуңдардын кыймылы (мандай, чеке булчуңдары, көздүн айланасындагы булчуңдар, кабак-каштын булчуңдары, жаак булчуңдары, уурттун жайылышы, жыйылышы, ооздун, эриндин түрдүү абалы, ээктин, моюндун булчуңдарынын жыйрылышы) анын сырткы жана ички жан дүйнөсүндөгү абалга жараша түрдүү эмоциялык абалды чагылдырууга жөндөмдүү. Адамдын жогоруда саналып өткөн физиогномикасын көркөм эстетикалык жактан чагылдыруучу булак бул – көркөм адабият болуп саналат. Биз максатка ылайык, негизги деп саналган өзөктүү мимикаларга (ачуулануу, кайгыруу, таарынуу, капалануу, жек көрүү, жактырбоо, кубануу, сүйүнүү, тартынуу, таң калуу, чочулоо, тоготпоо, теңсинбөө, жийиркенүү, кыжаалат болуу эмоциялары) көркөм чыгарманын базасынан, Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романынан алынган үзүндү тексттерди талдайбыз.

Жыйынтык. Психологиялык изилдөөлөр көрсөткөндөй, бардык адамдарда, улутуна, маданиятына карабастан, айрым эмоциялардын туюнткан маанисин чечмелөөдө мимикалардын конфигурациялары баарында бирдей, так жана окшош. Эмпирикалык фактылардын негизинде эч бир маданиятта кандайдыр бир эмоцияны туюндурган мимикалык кыймылдардын тили жок, кайсы улуттун өкүлү болбосун, адам жүзүндөгү эмоцияны чагылдырган мимикалык кыймылдардын түшүндүргөн маанисин үйрөнүп, иликтөөнүн зарылдыгы жок. Маселен, ачуулануу, кайгыруу же сүйүнүү, кубануу эмоцияларын алалы. *Абил-бийдин жаак терилеринин тырышканы ал күнү жазылган жок.* [3, 51-б.]. *Үн зайыптын үнү эле. Нүзүптүн кабагы чимириле түштү, заары бетине чыгып, көздөрү чакчайып, бурулуп карады* [3, 67-б.]. *Бирнастан кийин Нүзүптүн чакыруусу боюнча чатырга бийлердин, аксакалдардын, жакшы чыкма жааштардын иргелгени чогулду, бардыгы чөк түшүп, дем тартпай Нүзүп тараптан кеп күтүп отурушту. Нүзүптүн кабагы дагы түйүлдү* [3, 72-б.]. *Мусулманкул көгөрүп, эми ал өчөшүп, бу сапар бутун тартып да койбоду. Жаак тарамышы карышып, мисирейин отура берди* [3, 174-б.]. *Мусулманкулдун таноолору кыпчылып, заары бетине чыга түштү, ал өзүн өзү токтото албай кетти* [3, 152-б.]. Жогорудагы тексттерден белгилүү болгондой, кайсы улуттагы адам болбосун, жашына, жынысына карабай, ал ачууланганда, кайгырганда эркисизден тиштенип, жаак терилери тырышып же кабагы бүркөлүп, таноолору кыпчылып, заары бетине чыккан мимиканы көргөндө, ким болбосун, терс эмоцияны ачык байкайт.

Ал эми сүйүнүү, кубануу эмоцияларын карап көрөлү: *Мусулманкулдун бешенеси жайыла түштү, Абилдин нооча, сымбаттуу боюна көздөрүн дагы бир жүгүртүп алып, анан ыраазылык билдире башын ийкегилеп, алдыга басты* [3, 157-б.]. *Нүзүптүн жүзү жумшара түштү: – Анда алып чыккыла тигини! Тез! – деди, жүзүнө кубаныч кирди. – Курал! Туу!* [3, 64-б.]. *Мусулманкул кабагы жазылып, башын ийкеп отурат* [3, 144-б.]. *Маңдайы жарыла кубанып, жашына жараша элдин эң этегинде чатырдын улагасында отурса да, кадалып төрдү тиктеп, Нүзүптүн көзүн учуратууну самап, өрөкүп отурду* [3, 73-б.]. *Чатырдан Шерали чыкты. Ал кубанычын эч жашыра албай, чекеси тердеп, ууртун жыялбай кишилерди чексиз ыраазы болгон баё көздөрү жал-жал тиктеп чыкты* [3, 65-б.]. Мында адамдын кубанып, сүйүнгөндөгү мимикаларын: анын бешенесинин жайык абалынан, адам жүзүнүн кумсарбай, кубарбай, бозорбой жумшак, жайдары болушунан, кабактын бүркөлбөй, маңдайдын жайылган учурунан жана уурттун эки жакка тең жайылышынан оң эмоцияны же жаркын маанайды байкоого болот.

Ар бир мимика адам жүзүнүн конфигурациясынын туюнтмасы болсо да, өзгөчө каш менен ооздун тегерегиндеги аймак (эриндер) өзгөчө негизги маалыматтык жүктү көтөрүүгө жөндөмдүү келет. Ошол себептен, тажрыйба жүргүзүүчүлөр иликтеген сүрөттөрдө адамдын жүзүндөгү айырмачылыктар, негизинен каш менен эриндердин түрдүү абалында болгон. Мисалы, *Нүзүп кашын көтөрүп карады: – Эмне?* [3, 102-б.]. *Шады ынак Нүзүптүн алдырып баратканын сезип, ого бетер ишенимдүү жүз көрсөтүп, кашын көтөрдү: – Кайда барат?* [3, 111-б.]. *Нүзүп кашын көтөрүп, башын акырын ийкеди: – Куп. Тез кайткың келсе тез кайт. Сенде эмне айып, кылган ишиңди билесиң* [3, 125-б.]... *Мусулманкул кашын керип: – Баштатан айтылганда камдап келет элек... – деди* [3, 72-б.].

Көркөм чыгармада каармандардын пикир алышуусунан кайсы бир жагдайга карата бир образдын айтайын деген оюн ачык, таамай, таасын билиш үчүн эриндин, кабактын түрдүү абалын сүрөткө тартуу же сөз менен таамай жеткирүү мүмкүн эмес, чыгармадагы вербалдык эмес каражаттарды тексттин тутумунан окуганда гана элестетебиз, ал эми анын туюндурган маанисин ачык түшүнүп, толук аңдап-билүүдө жакындан, жанынан өз көзүң менен көрүп, сезип туйгандан артык эффективдүү жолу жок. Ушул максаттан талдай турган болсок, көркөм чыгармада сүрөткердин тилдик эмес каражаттарды пайдаланганынан, контекстке ылайык колдонгонунан, көркөм образдын мимикасынан, анын айтканы менен кылган аракети бири-бирине дал келерин же келбестигин, иш-аракеттин чын дилинен аткарылгандыгын же жасалмалуулугун ачып берүү, эмоцияны туюндуруу жагынан тилдик каражаттарга караганда вербалдык эмес каражаттардын маалыматтык мейкиндиги алда канча кеңири. *Эрини биртке ачылып, элтейип, таң болгонсуп калды Шерали-хан. Ооду го көңүлү?!* [3, 112-б.]. *Шерали эрдин тиштенип, чекесин чүрүштүрүп отуруп калды* [3, 119-б.]. *Мусулманкулдун эриндери бекем кымтылды* [3, 151-б.]. *Ал эрдин бек кымтып, ичтен сыздап, оозуна сөз кирбей отуруп калды* [3, 161-б.]. *Мусулманкулду жыгып, жылаңач шыйрагын калтыс жерге койдуруп, бири үстүнө чыкты. Сөөк ийилди. Сөөк бычырады. Мусулманкул эрдин тиштенди* [3, 173-б.]. *Мусулманкул дубалга сүйөнүп, уңкүйүп, тиги көзүнө жаш алып турган Жаркын айымды да, Шералини да тиктебей, баарын унуткан сыяктуу уңкүйүп, өзүнчө аксап имериле басып, оозун чормойтуп ойго батты* [3, 130-б.]. *Бек шылдыңдап ууртун жымыйтып күлдү* [3, 123-б.].

Жогоруда талдоолор көрсөткөндөй, эмоциялык абалдын мимикалык туюндурулушун чагылдырып берүүдө сүрөткер окурмандын көз алдына физиогномикалык стереотипти түзүп, кандайдыр бир деңгээлде элететүүсүнө зор салым кошот. Ал эми Ж.Артыкованын эмоциялардын физиогномикалык стереотиптери улуттук-маданий өзгөчөлүккө ээ деген оюна толугу менен кошулабыз [1, 46-б.].

Жыйынтыктап айтканда, кандайдыр бир эмоция менен адамдын бетиндеги булчундардын кыймылынын ортосундагы байланыш, катыш улуттук маданияттын бардык өкүлдөрү үчүн инварианттуу болуп эсептелет. Ошого карабастан, айрым маданиятта адам эмоциясын туюндурууда же чечмелөөдө айырмаланган эрежелер бар. Мында мимиканы интерпретациялоо ишинде учурдун, кырдаал-жагдайдын, шарттын ал-абалына, пикир алмашуучунун улуттук, социалдык жана лингвомаданий өзгөчөлүктөрүнө көңүл буруу зарыл.

Кыргыз тил илиминде мимикаларды, адам эмоциясын изилдөө жана талдоо иши алдыда. Вербалдык эмес компоненттердин бир бөлүгү болгон бул илим заманбап, жаш илимдердин катарын толуктайт. Кыргыз элинин улуттук өзгөчөлүгүн, муундан-муунга колдонулуп келе жаткан вербалдык эмес каражаттарынын бардык элементтерин лингвистикалык, когнитивдик жана прагматикалык аспекттен иликтеп, талдоо аркылуу, тилибиз менен тыгыз айкалышып, ойду туюндуруунун өзгөчө жолунун, кыргыздык ыкманын, жол-жобонун уникалдуу сырын, көп кырдуу касиетин ачуу менен элибиздин этнолингвистикалык, тилдик маданият таануу, философиялык жана психологиялык жактан дүйнө таанымынын өзгөчөлүгүн мындан да терең өздөштүрсөк, пикир алмашуунун улуттук иденттүүлүгүн аныктаган болор элек.

Адабияттардын тизмеси:

1. ***Артыкова, Ж.А.*** “Манас” эпосундагы бейвербалдык каражаттар. – Бишкек, 2017. – 270 б.
2. ***Ильин, Е.П.*** Психология общения и межличностных отношений. – СПб.: Питер, 2014. – 576 с.
3. ***Касымбеков, Т.*** “Сынган кылыч”: Тарыхый роман. – Кайрадан иштелип, 5-бас. – Б.: Кыргызстан, 1998. – 712 б.
4. ***Крейдлин, Г.Е.*** Невербальная семиотика. – М., 2001. – 592 с.
5. ***Лабунская, В.А.*** Невербальное поведение: структура и функции [Текст] / В.А.Лабунская. – Ростов: Издательство Ростов, ун-та, 1986. – С.5-35.
6. ***Сухаревский, Л.М.*** Мимика как объективный фактор внешнеговывражения личности // Проблемы личности: материалы симпозиума. М., 1969. С. 216-227.
7. ***Трусов, В.П.*** Выражение эмоций на лице (по материалам работ П.Экмана) // Вопр. психологии. 1982. № 5. С. 144-147
8. ***Birdwhistell, R. L.*** Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication [Text] / R.L.Birdwhistell. - Philadelphia, 1970. – 386 p.
9. ***Klineberg, O.*** Social Psychology [Text] / O.Klineberg. – NY.: Henry Holt, 1940. – 265 p.